

ISHLAB CHIQARISH XARAJATLARI O'ZGARISHIGA TA'SIR ETUVCHI OMILLAR

Ilmiy rahbar: "Iqtisodiyot" kafedrası dotsenti

M.M.Muxtarov

Turg'unaliyev Samandar

Andijon davlat texnika instituti Iqtisodiyot yo'nalishi 4-kurs talabasi

Ishlab chiqarish jarayoni iqtisodiyotning muhim tarkibiy qismlaridan biri bo'lib, u xarajatlarni belgilovchi bir qancha omillarni o'z ichiga oladi. Ushbu omillar ishlab chiqarish samaradorligini, mahsulot narxini va korxonaning umumiy foydasini bevosita ta'sir qiladi. Birinchi omil - xom ashyo narxlari. Ishlab chiqarishda foydalaniladigan xom ashyo narxlari, ishlab chiqarish xarajatlarining asosiy qismini tashkil etadi. Xom ashyo narxlarining o'zgarishi, ishlab chiqaruvchilar uchun to'g'ridan-to'g'ri xarajatlarni oshirishi yoki kamaytirishi mumkin. Masalan, neft yoki metall kabi asosiy xom ashyo narxlarining ko'tarilishi, energiya va materiallar xarajatlarini oshirib, mahsulot narxining oshishiga olib keladi. Bunday vaziyatda ishlab chiqaruvchilar o'z narx siyosatini qayta ko'rib chiqishga majbur bo'lishadi. Boshqa tomondan, xom ashyo narxlarining pasayishi esa ishlab chiqarish xarajatlarini kamaytirib, raqobatbardoshlikni oshirish imkonini beradi.

Ikkinchi omil - mehnat resurslari. Ishlab chiqarish jarayonida mehnat resurslari, ya'ni ishchilar va ularning malakasi katta ahamiyatga ega. Mehnat xarajatlari, ish haqi va ijtimoiy to'lovlardan iborat bo'lib, bu xarajatlar ishlab chiqarish narxlariga bevosita ta'sir qiladi [1]. Agar ishchilar malakali bo'lsa va yuqori samaradorlikka ega bo'lsa, bu ishlab chiqarish jarayonini tezlashtirishi va xarajatlarni kamaytirishi mumkin. Biroq, ishchilarni tayyorlash va malakasini oshirish uchun sarflanadigan xarajatlar ham hisobga olinishi lozim. Shuningdek, mehnat bozoridagi talab va taklif o'zgarishlari, ish haqining o'sishi yoki kamayishi kabi omillar ham ishlab chiqarish xarajatlariga ta'sir ko'rsatadi.

Uchinchidan, texnologik yangiliklar ishlab chiqarish jarayoniga katta ta'sir ko'rsatadi. Zamonaviy texnologiyalarni joriy etish orqali ishlab chiqaruvchilar samaradorlikni oshirishlari va xarajatlarni kamaytirishlari mumkin. Masalan, avtomatlashtirilgan tizimlar va robototexnika yordamida ishlab chiqarish jarayonini tezlashtirish va inson omiliga bog'liq xatolarni kamaytirish mumkin. Texnologik yangiliklarning joriy etilishi ko'pincha dastlabki investitsiyalarni talab qiladi, ammo uzoq muddatda bu xarajatlarni kamaytirishga yordam beradi. Shuningdek, yangi texnologiyalar mahsulot sifatini yaxshilashga ham yordam beradi, bu esa bozor talabini oshiradi.

To'rtinchi omil - bozor talabining o'zgarishi. Bozor talabi ishlab chiqaruvchilarning mahsulotlariga bo'lgan ehtiyojni belgilaydi. Agar talab oshsa, ishlab chiqaruvchilar ko'proq mahsulot ishlab chiqarishga intilishadi, bu esa xarajatlarni oshirishi mumkin. Biroq, talabning pasayishi yoki bozorning to'lishi natijasida ishlab chiqaruvchilar o'z mahsulotlarini sotishda qiyinchiliklarga duch kelishlari mumkin. Bu holatda ular narxlarni pasaytirishga majbur bo'lishi mumkin, bu esa foydani kamaytiradi. Bozor talabini o'rganish va prognoz qilish, ishlab chiqaruvchilarga o'z strategiyalarini belgilashda yordam beradi.

Iqtisodiy sharoitlar va raqobat muhiti ishlab chiqarish xarajatlariga bevosita ta'sir etuvchi muhim omillardir [2]. Ushbu omillar ishlab chiqaruvchilarning faoliyatini, narx belgilash strategiyalarini va umumiy iqtisodiy samaradorlikni belgilaydi. Iqtisodiy sharoitlar ishlab chiqarish xarajatlarini belgilovchi asosiy omil hisoblanadi. Iqtisodiyotning umumiy holati, inflyatsiya darajasi, pul-kredit siyosati va davlatning iqtisodiy siyosati kabi faktorlar ishlab chiqaruvchilar uchun xarajatlarni oshirishi yoki kamaytirishi mumkin. Masalan, inflyatsiya yuqori bo'lsa, xom ashyo narxlari va mehnat xarajatlari oshishi mumkin, bu esa ishlab chiqarish xarajatlarini ko'taradi. Boshqa tomondan, iqtisodiy o'sish davrida talabning oshishi ishlab chiqaruvchilarga ko'proq mahsulot ishlab chiqarishga va shu bilan birga xarajatlarni kamaytirishga imkon beradi.

Davlat siyosati ham ishlab chiqarish xarajatlariga ta'sir qiladi. Soliq siyosati, subsidiyalar, bojxona to'lovlari va boshqa iqtisodiy choralar ishlab

chiqaruvchilarning xarajatlarini belgilovchi muhim omillardir. Masalan, agar davlat ma'lum bir sanoatga subsidiyalar berayotgan bo'lsa, bu sanoatdagi ishlab chiqaruvchilar o'z mahsulotlarini arzonroq narxda taklif qilishlari mumkin. Shu bilan birga, yuqori soliq stavkalari yoki yangi bojxona to'lovlari ishlab chiqarish xarajatlarini oshirib, raqobatbardoshlikni pasaytirishi mumkin.

Raqobat muhiti ham ishlab chiqarish xarajatlariga ta'sir qiladi. Raqobat darajasi yuqori bo'lgan bozorlar ishlab chiqaruvchilarni xarajatlarni kamaytirishga va samaradorlikni oshirishga majbur qiladi. Raqobatchilar o'rtasidagi kuchli raqobat narxlarni pasaytirishi va foydalarni kamaytirishi mumkin [3]. Bunday sharoitda ishlab chiqaruvchilar innovatsion yechimlarni qidirishga, yangi texnologiyalarni joriy etishga va ish jarayonlarini optimallashtirishga harakat qilishadi. Raqobat muhitidagi o'zgarishlar ishlab chiqaruvchilarning strategiyalarini qayta ko'rib chiqishga olib keladi. Shuningdek, raqobat muhiti ichida yangi kiruvchilar va bozorga kirish to'siqlari ham muhim rol o'ynaydi. Yangi kiruvchilar bozorga kirganida, ular o'z mahsulotlarini arzon narxlarda taklif etish orqali mavjud ishlab chiqaruvchilar uchun bosim yaratishi mumkin. Bu holatda, mavjud ishlab chiqaruvchilar o'z xarajatlarini kamaytirishga va mahsulot sifatini oshirishga intilishadi. Biroq, bozorga kirish to'siqlari mavjud bo'lsa, masalan, yuqori boshlang'ich investitsiyalar yoki texnologik talablar, bu yangi kiruvchilar sonini cheklashi va raqobatni pasaytirishi mumkin. Bundan tashqari, iqtisodiy sharoitlar va raqobat muhiti global darajada ham o'zgarishi mumkin. Global iqtisodiyotdagi o'zgarishlar, masalan, boshqa mamlakatlardan kelayotgan import yoki eksport imkoniyatlari, mahalliy ishlab chiqaruvchilarning xarajatlariga ta'sir qiladi. Agar import mahsulotlari arzon bo'lsa, bu mahalliy ishlab chiqaruvchilarga raqobatlashishda qiyinchilik tug'dirishi mumkin.

O'zbekiston iqtisodiyoti o'zining boy tabiiy resurslari, strategik joylashuvi va rivojlanayotgan sanoat sektori bilan ajralib turadi. Biroq, ishlab chiqarish xarajatlarini optimallashtirish masalasi O'zbekiston korxonalari uchun doimiy ravishda dolzarb bo'lib qolmoqda. Ishlab chiqarish xarajatlarini kamaytirish nafaqat raqobatbardoshlikni oshirish, balki iqtisodiy samaradorlikni ta'minlashda

ham muhim ahamiyatga ega.

Birinchidan, texnologik innovatsiyalarni joriy etish ishlab chiqarish xarajatlarini optimallashtirishda muhim rol o'ynaydi. O'zbekistonning ko'plab sanoat tarmoqlarida zamonaviy texnologiyalarni qo'llash orqali ishlab chiqarish jarayonlarini avtomatlashtirish va optimallashtirish mumkin. Masalan, qishloq xo'jaligida suvni tejash texnologiyalari yoki sanoat ishlab chiqarishida energiya samaradorligini oshiruvchi uskunalar joriy etilishi xarajatlarni sezilarli darajada kamaytirishi mumkin. Innovatsion yechimlar nafaqat xarajatlarni kamaytiradi, balki mahsulot sifatini ham oshiradi.

Ikkinchidan, xom ashyo va materiallarni mahalliy manbalardan olish orqali xarajatlarni kamaytirish mumkin. O'zbekistonning boy tabiiy resurslari, xususan, paxta, metall va boshqa xom ashyolar ishlab chiqaruvchilar uchun katta imkoniyatlar yaratadi. Mahalliy xom ashyo manbalaridan foydalanish import xarajatlarini kamaytiradi va yetkazib berish zanjirini qisqartiradi. Bu esa ishlab chiqaruvchilarga narxni pasaytirishga va raqobatbardoshligini oshirishga yordam beradi.

Uchinchidan, mehnat samaradorligini oshirish ishlab chiqarish xarajatlarini optimallashtirishda yana bir muhim omil hisoblanadi. O'zbekistonda mehnat kuchi narxi nisbatan past bo'lishi sababli, mehnat resurslarini samarali boshqarish va ishchilarning malakasini oshirish orqali ishlab chiqarish jarayonlarining samaradorligini oshirish mumkin. Ta'lim va malaka oshirish dasturlarini joriy etish orqali ishchilarning professional ko'nikmalarini rivojlantirish, ularning ishlab chiqarish jarayonidagi samaradorligini oshiradi va natijada xarajatlarni kamaytiradi.

To'rtinchidan, logistika va ta'minot zanjirini optimallashtirish ham ishlab chiqarish xarajatlarini kamaytirishga yordam beradi. O'zbekistonning geografik joylashuvi eksport-import operatsiyalarini osonlashtiradi, lekin ta'minot zanjirini optimallashtirish zarur. Transport xarajatlarini kamaytirish va yetkazib berish muddatlarini qisqartirish orqali ishlab chiqaruvchilar o'z xarajatlarini yanada samarali boshqarishi mumkin. Buning uchun zamonaviy logistika tizimlarini joriy

etish va transport infratuzilmasini rivojlantirish muhimdir.

Beshinchidan, davlat siyosati va qo'llab-quvvatlash mexanizmlari ham ishlab chiqarish xarajatlarini optimallashtirishda muhim rol o'ynaydi. O'zbekiston hukumati sanoatni rivojlantirishga qaratilgan turli dasturlarni amalga oshirmoqda. Masalan, soliq imtiyozlari, subsidiyalar va boshqa qo'llab-quvvatlash mexanizmlari orqali ishlab chiqaruvchilar o'z xarajatlarini kamaytirishi mumkin. Davlat tomonidan taqdim etilayotgan moliyaviy yordamlar va grantlar innovatsion loyihalarni amalga oshirishda ham foydali bo'ladi.

Umuman olganda, ishlab chiqarish xarajatlari o'zgarishiga ta'sir etuvchi omillarni chuqur tahlil qilish va ularga mos ravishda strategiyalar ishlab chiqish korxonalar uchun raqobatbardoshlikni oshirish va iqtisodiy samaradorlikni ta'minlashda muhim ahamiyatga ega. Bunday yondashuvlar O'zbekiston iqtisodiyotining barqaror rivojlanishini ta'minlashga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Khusanova, Gulchekhra. "Kichik biznes va tadbirkorlik subyektlarida ishlab chiqarish xarajatlari va mahsulot tannarxi tahlili." *Nordic_Press* 2.0002 (2024).
2. Pardayevich, Qilichev Baxtiyor. "Xo'jalik yurituvchi subyektlarda ishlab chiqarishning maksimal hajmi tahlili." *YASHIL IQTISODIYOT VA TARAQQIYOT* 5 (2023): 187-192.
3. Xalmurodovich, Mamatqulov Akram. "Qayta ishlash korxonalarida xarajatlar hisobi va tahlilining uslubiy asoslarini takomillashtirishning muhim jixatlari." *ОБРАЗОВАНИЕ НАУКА И ИННОВАЦИОННЫЕ ИДЕИ В МИРЕ* 1.1 (2024): 186-189.